

Г. В. ЧЕРНЕЦЬКА
УКРАЇНСЬКІ ТА ІНШОМОВНІ ПРЕФІКСИ-ДУБЛЕТИ

В українській мові функціонує цілий ряд іншомовних префіксів, які можна вважати синонімічними українським. На основі спільного значення їх можна поділити на такі групи: а) префікси **проти-**, **не-**, **анти-**, що мають загальне значення заперечення, протилежності; б) префікси **над-**, **архі-**, **ультра-**, **супер-**, **гіпер-** із загальним значенням дуже високого ступеня якоїсь ознаки, якості, стану, розміру; в) префікси **лже-**, **псевдо-**, **квазі-**, які означають «несправжній, уявний, фальшивий».

Значення префікса по-справжньому розкривається при взаємодії його з іншими морфемами. Отже, найкраще спільність у значенні або розходження у смислових відтінках можна виявити при зіставленні префіксів кожної з названих вище груп в однокоренових прикметниках.

У синонімічні відношення вступають у першій групі по два префікси (за допомогою трьох префіксів не засвідчено жодного варіанта похідних). Так, за допомогою префіксів **проти-** і **анти-** утворюються словотворчі паралелі із значенням «спрямований проти того, ворожий тому, що позначено твірною основою»: *протизаконний* і *антизаконний*, *протикріпосницький* і *антикріпосницький*, *протиурядовий* і *антиурядовий*; пор.: «б листопада (1904 р.) на вулицях Харкова відбулась *протиурядова* демонстрація» (Історія УРСР) і «Вернадський ганьбив студентів (у 1901 р.), які не підтримували своїх товаришів у *антиурядових* виступах» (Наука і культура).

Як бачимо, утворення з префіксом **анти-** більш увиразнюють негативну оцінку, ніж однокоренові відповідники з **проти-**, оскільки прикметники з префіксом **анти-** мають книжний характер, в той час як утворення з префіксом **проти-** – розмовний. У публіцистиці перевага віддається префіксу **анти-**.

Префікс **анти-** може означати також «заперечення, відсутність характерних рис того, що виражено твірним прикметником». З таким значенням він вступає у синонімічні відношення з початковою морфемою **не-**. Про синонімічність моделей з названими препозитивними елементами свідчать лексичні еквіваленти *антилюдський* і *нелюдський*, *антинауковий* і *ненауковий*, *антихудожній* і *нехудожній* тощо; пор.: «Жарикатурист з американської газети «Чікаго сан таймс» уїдливо висміює демагогічні витівки *антилюдського* гуманізму» (Рад. Україна) і «Нелюдські вчинки білих рабовласників спричинялись до запусіння цілих архіпелагів» (О. Довженко). Завдяки контекстові можна визначити, що відтінок помірності, неповного заперечення ознаки яскравіше виявляється в утвореннях з префіксом **не-**, тоді як у відповідних словах з **анти-** більш відчутний відтінок протилежності.

Синонімічні однокоренові паралелі з префіксами **проти-** і **анти-** ширше представлені в мові науково-технічної літератури. У поєднанні з іменниками названі префікси утворюють похідні із значенням «боротьба з тим, застереження чи захист від того, що позначено твірним словом»: *антидія* і *протидія*, *антитіло* і *прот*, *хлинний* і *протипухлинний*; пор.: «Сильні магнітні поля у ряді випадків дають змогу одержати такі стани речовини, які реалізуються лише під дією *антидисків*» (Наука і суспільство) і «У світовій практиці ще не будували квазіпустотних дирижаблів на принципі *протитиску*» (Знання та праця). Зіставлення утворень з префіксом **анти-** й утворень з префіксом **проти-** у науково-технічній літературі виявляє повний їх семантичний паралелізм.

Синонімічні префікси **над-**, **архі-**, **ультра-**, **супер-**, **гіпер-** виявляють певну вибірковість у сполученні з твірними однокореновими прикметниками слов'янського походження. Так, префікси **над-**, **ультра-**, **супер-** сполучаються з якісними і якісно-відносними прикметниками, що означають фізичні якості і тому вживаються переважно як терміни із значенням «перевищення якої-небудь межі, норми, позначуваної твірним словом»: *надпотужний*, *ультрапотужний* і *суперпотужний*; *надкороткий*, *ультракороткий* і *суперкороткий*; *надсучасний*, *ультрасучасний* і *суперсучасний*; пор.: «*Надпотужний* гамма-

променеви лазерний прожектор... міг би зривати зорі у радіусі 10 світлових років» (Наука і культура); «Очевидно ж, будуть реактори ще досконалішими, вже *ультрапотужними*» (Літ. Україна) і «Човни у них швидкохідні. На кожному *суперпотужний* двигун, а часом — і два» (Перець).

Зібраний нами лексичний матеріал свідчить, що частота вживання однокореневих утворень з префіксами **над-** і **ультра-** однакова. Синонімічних однокореневих моделей з **над-** і **супер-** виявлено значно менше. Лише в поодиноких випадках утворення з **гіпер-** вступають у синонімічні зв'язки з однокореневими словами, до складу яких входять префікси **над-** або **ультра-**. Синонімічні пари з початковими морфемами **над-** і **гіпер-** та **ультра-** і **гіпер-** різняться значенням і сферою вживання; пор.: «Із сицілієвого каучуку роблять прокладки та діафрагми у робочій системі *надзвукових* літаків» (Наука і культура); «Вже у 1986—1989 роках з'являться експериментальні літаки *гіперзвукового* класу, що літатимуть у шість, вісім і більше разів швидше за звук» (Наука і суспільство) і «Тепер можна визначити швидкість, з якою поширюються *ультразвукові* коливання в матеріалі» (Знання та праця); «*Гіперзвукові* хвилі дозволяють досліджувати широке коло фізичних явищ у металах і напівпровідниках» (Наука і життя).

У загальнолітературній мові префікси **над-**, **архі-**, **ультра-** можуть виступати як синонімічні у поєднанні з якісними прикметниками із значенням «найвищий ступінь якості, вираженої твірним словом»: *надскладний* і *архіскладний*, *надновий* і *архіновий*, *ультракорисний* і *архікорисний*, *ультралівий* і *архілівий*; пор.: «Ясно, що такі *надскладні* прийоми підготовлялися загальним розвитком самбістської культури» (Знання та праця) і «Подвижницьки важким і *архіскладним* був життєвий і творчий шлях Горького» (Рад. Україна).

Слід відзначити, що слова з префіксом **архі-** характеризуються більшою емоційністю і експресивністю порівняно з іншими однокореневими утвореннями. Показовим у цьому відношенні є розташування префіксів інтенсивності в такому оказіональному утворенні, як *архіультранаднеуважність*, наприклад: «Неодмінними атрибутами (вченого-фізика) були борідка клинцем, пенсне і *архіультранаднеуважність*» (Наука і суспільство).

Прикметники з синонімічними префіксами, що виражають найвищий ступінь якості — яскравий виразовий засіб іронічної характеристики явищ, предметів, понять.

Префікси **лже-**, **псевдо-**, **квазі-**, поєднуючись з однокореневими іменниками і прикметниками, привносять у їх семантику значення фіктивності. Такі утворення характеризуються відтінком негативної експресії. Оскільки префікс **квазі-** порівняно рідко поєднується з українськими основами, то зустрічаються лише поодинокі тричленні ряди однокореневих утворень з цими префіксами: *лженаука*, *псевдонаука* і *квазінаука*; *лжевчений*, *псевдовчений* і *квазівчений*. Значно більше спостерігається паралельних утворень від однокореневих слів з препозитивними елементами **лже-** і **псевдо-**. Твірними тут виступають основи іменників, що є назвами абстрактних понять і зрідка — назвами осіб. Такі похідні характерні переважно для суспільно-політичної лексики, наприклад: *лжемистецтво* і *псевдомистецтво*, *лжевчення* і *псевдовчення*, *лжетлумачення* і *псевдотлумачення*, *лжемудрість* і *псевдомудрість*; пор.: «*Лжемистецтво* завжди було відірваним від життя» (Мистецтво) і «Масова культура», структуралізм, сюрреалізм, дадаїзм — під такими «ізмами» маскується нині *псевдомистецтво* сучасного авангардизму» (Літ. Україна).

Іноді паралельні утворення з префіксами **квазі-** і **псевдо-** зустрічаються в науково-технічній термінології: *квазізімкнений* і *псевдозімкнений*, *квазірозріджений* і *псевдорозріджений*.

Паралельні утворення з префіксами **лже-**, **псевдо-**, **квазі-** властиві переважно книжно-літературному мовленню, проте вони трапляються і в розмовному стилі. Про зростаючу активність цих морфем свідчать оказіональні утворення. Препозитивні елементи **квазі-** і **псевдо-** мають більш широке коло термінологічного вживання, ніж префікс **лже-**, який здебільшого сполучається з основами слів загальнолітературної мови.

Отже, виникнення і функціонування в загальнолітературній та книжній мові однокореневих слів з різними префіксами зумовлені різними причинами. Однокореневі основи, що сполучаються з синонімічними префіксами, рідше вживаються в загальнолітературній мові, ніж у книжній. Синонімічні препозитивні морфеми виявляють різний ступінь активності у поєднанні з конкретними основами. Взаємна заміна їх можлива не в усіх випадках.

Що ж стосується функціонування різнопрефіксних однокореневих еквівалентів у науковій і технічній термінології, то внаслідок конкуренції синонімічних префіксів діє тенденція до витіснення однієї з паралельних моделей, до зменшення продуктивності деяких з них, до їх спеціалізації.